

ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ

Чопорова О. Ю.,

магістр з галузі знань "Право"

Навчально-наукового інституту держави і права імені князя Володимира Великого

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0009-0007-5522-5986

choporovaolga11@gmail.com

У роботі розглядаються питання теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з кримінально-правовим аналізом злочинів РФ проти українських дітей, проблемами міжнародного гуманітарного права, прав людини та захисту національної ідентичності. Методологічним базисом дослідження є індукційний метод, впровадження якого надає можливість одержати загальний висновок на основі проведеного аналізу окремих фактів. Серед загальнонаукових методів застосовувались, насамперед, аналіз, індукція, класифікації. У процесі дослідження використано формально-юридичний метод наукового дослідження, вивчення юридичної практики. Специфіка предмету дослідження зумовила поєднання певних методологічних підходів та принципів, характерних для міжнародного права, кримінального права та конституційного права. Загалом, результати дослідження свідчать про те, що актуальним є дослідження об'єктивних проявів злочинів російських окупантів проти українських дітей в Кримінальному кодексі України з урахуванням проблем сьогодення та подальшого розв'язання питання відповідальності за скоєні злочини. В висновках з'ясовано, що в умовах триваючої агресії РФ проти України, окупація та бойові дії призвели до порушень прав та свобод дитини. Кваліфікуючими ознаками таких злочинів є насильницька передача дітей з однієї групи в іншу, злочини проти людяності та порушення прав людини на окупованих територіях підконтрольних Росії. Предметом нашої уваги стануть механізми повернення депортованих українських дітей, створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та аналіз міжнародних документів. Кваліфікація зазначених злочинів за національним законодавством та міжнародним гуманітарним правом. Означеним обумовлюється актуальність дослідження, що проводиться.

Ключові слова: викрадення дітей, депортації, асиміляція, геноцид.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення в Україні захист прав людини та громадянина все більше стає однією з найбільш суттєвих проблем суспільного прогресу, основою якого є загальнолюдський аспект, загальнолюдські цінності. Мета якого, кардинальне оновлення та розвиток українського суспільства, його економічних, політичних ідеологічних, правових і моральних засад функціонування, неможливий без належного забезпечення прав і свобод людини, в тому числі права на повагу до честі та гідності. Захист прав людини і громадянина тісно пов'язаний з необхідністю всебічного утвердження віри в честь та гідність (Kruglinaine pravo, 2016). Одним із основних видів захисту який забезпечується державою є кримінально-правовий, здійснюється відповідно до норм передбачених розділом III Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме, ст.ст. 146, 147, 148, 149, 150, 151 які є родовим та безпосереднім об'єктом злочину. А також, ст.ст. 28, 29, 32, 33 Конституції України.

В умовах триваючої агресії РФ проти України, найуразливішими та незахищеними виявилися саме українські діти. Бойові дії та окупація призвели до порушення прав та свобод дитини, серед яких право на життя, безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, право на турботу і захист з боку держави. Згідно з КК України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут МКС) такі дії мають ознаки кількох міжнародних злочинів. Серед порушень прав дитини є: право на ідентичність ст. 8 Конвенції ООН (Konventsiiia pro prava dytyny, 2023); право на освіту ст. 6 Закону України «Про освіту» (Pro osvitu, 2025)

та ст. 50 Женевської конвенції (Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023). Навчання українських дітей, які залишилися на окупованих територіях здійснюються виключно за російським законодавством і не підпадають під виняток передбачений ч. 3 ст. 50 Женевської конвенції. Відповідно до ст.ст. 28, 29 Конвенції ООН, право на освіту вважається забезпеченим тільки при одночасному дотриманні зазначених статей; право дитини на свободу думки, совісті та релігії, а отже, право дитини на ідентичність ст. 14 Конвенції ООН. Спрямовані дії РФ знищують усі елементи ідентичності дітей, а саме: зміна імені, громадянства, розірвання сімейних зв'язків, національної та політичної приналежності; порушення Конституційних прав: ст. 27 право на життя; ст. 28 повагу до гідності, заборону катування й жорсткого поводження; право на свободу та особисту недоторканість ст. 29 Конституції України (Konstytutsiia Ukrainy, 2020); депортація та незаконне переміщення дітей ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» (Pro okhoronu dytynstva, 2025) та ст. 30¹ вказаного закону; злочини проти дітей ст. 438 КК України (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2025).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проведеного дослідження ґрунтується на комплексному вивченні сучасних наукових досліджень, публікацій міжнародних організацій, адвокатів та журналістів, що висвітлюють актуальні проблеми та можливі рішення.

Члени Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) В. Гришук, О. Блажівська, І. Плахтій та В. Саліхов (Hryshchuk et al, 2022), звернули увагу на регулярних порушеннях державою-агресором норм Міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), вчиняючи системні та масштабні злочини проти людяності, визначені Статутом Міжнародного військового трибуналу (The avalon project: Charter of the international military tribunal, 1945) та Римським статутом МКС (Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024). Зазначивши, що дії держави-агресора, які являють собою не лише звірство проти мирного населення, а й умисні та цілеспрямовані напади, фактично становлять геноцид проти українського народу, як це визначено Конвенцією про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (Konventsiiia pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho, 1954).

Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України 19 жовтня 2023 року, передала доповідь Генеральній Асамблеї, про ситуацію з правами людини в Україні у зв'язку з російською агресією (Note by the Secretary-General, 2023, p. 17). В висновках комісії йдеться про те, що російська влада вчиняє невибіркові напади на цивільне населення, а також військові злочини, такі як катування, умисні вбивства, зґвалтування, а також інші види сексуального насильства та депортація дітей. Перші три міжнародні справи які були подані від України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ): “Україна проти Росії (щодо східних областей України)” за заявою № 8019/16, відносно масових та системних порушень прав людини на окупованих територіях Донецької та Луганської областей; заява №43800/14 “Україна проти Росії (II)” щодо викрадення та незаконного вивезення дітей-сиріт зі східних областей України на територію РФ у 2014 році; заява № 28525/20 «Нідерланди проти Росії» щодо збиття літака рейсу Малайзійський авіаліній MH17, які у 2020 році були об'єднані в одну справу (Ukraine et Pays-Bas c. Russie, 2025). 25 січня 2025 року Велика палата ЄСПЛ визнала заяви частково прийнятними та розглядатиме справу по суті. Якщо проаналізувати хід розгляду справи «Грузія проти Росії (II)» (Géorgie c. Russie (II), 2021) та її результат, можна вважати, що Україна має реальні шанси розгляду справи по суті на користь України.

На 36-й доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), представили звіт щодо ситуації в Україні за період лютий-липень 2023 р. (Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini, 1 liutoho – 31 lypnia 2023 roku | Monitorynhova misiia OON z prav liudyny v Ukraini, b. d.). За даними зібраними під час польових місій, загинуло 47 дітей, та було поранено 202 дітей. Також, з 24 лютого 2022 року зафіксовано вісім випадків вивезення близько 200 дітей з Донецької, Харківської, Херсонської та Київської областей, які були переміщені до інших регіонів окупованих росією територій, до РФ, або Білорусі. «Армія INFORM» (Rosiiia vchynyla vzhe ponad 123 tysiachi voiennykh zlochyniv proty Ukrainy, 2024) опублікувала звіт Офісу Генерального прокурора станом на 12 січня 2024 року, Генпрокуратурою було задокументовано з початку повномасштабного вторгнення 123 357 російських воєнних злочинів. Крім того, за даними ювенальних прокурорів постраждали 1711 дітей, з яких 520 загинули та 1191 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Також, за даними урядового онлайн джерела «Діти війни» (Dity viiny, 2025), у період з 24 лютого 2022 року по 24 січень 2025 року: депортовані та/або примусово переміщені 19 546 дітей, загинули 596, поранені 1740, зникли 2012, постраждали від сексуального насильства 16 дітей. За даними Андрія Костіна (Levytska, 2024) у Луганській, Донецькій та Харківській областях було зареєстровано близько 4 тисяч кримінальних проваджень за фактами злочинів проти дітей. В тому числі, вони стосуються фактів викрадення і позбавлення волі, примусової депортації та сексуального насильства. За воєнні злочини проти дітей 54 особам було повідомлено про підозру, щодо 44 осіб розслідування завершено та передані справи до суду, 31 воєнного злочинця засуджено. Також, прокурор зазначив, що на окупованих територіях держава-агресор проводить ідеологічну обробку, залучаючи дітей до парамілітарних

організацій. З цього приводу вже розслідується 11 кримінальних проваджень за фактами пропаганди та мілітаризації, скеровано до суду 9 обвинувальних актів та 4 особи засуджено.

С. А. Крушинський (Krushynskiy, 2023, р. 55) у своєму дослідженні, відмітив той факт, що на сьогодні у КК України окремої статті, яка би містила опис складу депортації або примусового переміщення населення, немає. Наразі такі дії можна кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України як «інше порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховної Ради України». Інший автор, О. К. Марін (Marin, 2023, р. 154–158) акцентував увагу на загальновизнаній суспільній небезпечності відповідної поведінки, яка повинна знайти своє відображення у належній деталізованій нормі про кримінальну відповідальність. Зазначивши, поведінка представників держави-агресора, що полягає у викраденні дітей, може кваліфікуватися за іншими нормами кримінального права. А саме, відсутність контекстуального елементу дасть можливість кваліфікації викрадення дітей представниками держави-агресора за нормами, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені загальними нормами ст.ст. 146, 149 КК України.

Н. Антонюк (Antoniuk, 2023, р. 37), наприклад, вважає, що «контекстуальний елемент воєнного злочину полягає у встановленні того, що поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, і того, що виконавець усвідомлював фактичні обставини, які встановлювали існування збройного конфлікту». Також, І. Шкурат (Shkurat, 2023, р. 604) відзначає, що у вітчизняному законодавстві відсутня норма права, яка б чітко й недвозначно регулювала кримінальну відповідальність осіб, які вчиняли примусову (а також обманним шляхом, шляхом зловживання довірою) депортацію, переміщення цивільного населення, дітей – громадян України.

Б. В. Островська (Ostrovska, 2023, р. 64) вважає, що саме «насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу», що є ознакою та окремою формою злочину геноциду згідно п. (е) ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього, що разом із насильницькою їх асиміляцією можна класифікувати як намір знищення української ідентичності у майбутніх покоління за допомогою різних інструментів державної політики планомірної русифікації українських дітей. Американський правозахисник Натаніель А. Реймонд (Hantiuk, 2023), який спеціалізується на розслідуванні воєнних злочинів, масових вбивств та тортур, зазначив, що міжнародне співтовариство розуміє ціну конфлікту, якою є українські діти. Та наголосив, що «насправді йдеться про намагання зруйнувати українську ідентичність як ключову мету програми в промислових масштабах». Насправді, росія навіть не приховує своїх злочинів, а навпаки, висвітлює для внутрішньополітичної аудиторії в росії, використовуючи дітей як інструмент для виправдання російської армії.

Також, в цьому контексті важливо згадати про науковий доробок таких вчених, як: В.М. Стешенко, О.О. Уварова, І.А. Шуміло, Ю.С. Шемшученко, М. Шейнин, А.П. Мовчан, Ф.Ф. Мартенс, А.Є. Зубарева, Н.Ю. Гремза, А.Х. Абашидзе (Shumilo, р. 163-166).

Отже, з огляду на вищезазначене, дії рф є системними та свідомими, з порушенням Конвенції та норм МГП. На сьогоднішній день, Україною вживаються всі необхідні механізми щоб не тільки забезпечити справедливість для жертв, а й запобігти повторенню зазначених злочинів. Але поки що у цьому питанні досягнуто незначного прогресу. Тож, існує потреба в подальшому документуванні випадків серйозних порушень прав людини. Цілком зрозуміло, що держава-агресор здійснює в Україні злочини проти людяності, геноцид, порушення прав людини на підконтрольних росії територіях, депортація та примусове переміщення дітей. Зазначене підтверджується на офіційному державному рівні, міжнародними організаціями та іноземними спеціалістами.

Що стосується кваліфікації викрадення дітей представниками держави-агресора нормами ст.ст. 146, 149 КК України, на нашу думку, є більш родовим об'єктом злочину, та не можуть бути застосовані відносно злочинів скоєних росією. На жаль, на сьогодні ст. 438 зазначеного закону, є бланкетною диспозицією та містить сім форм злочину, які по своїй суті, мають невизначеність у застосуванні без звернення до чинних міжнародних договорів (відповідно до ст. 9 Конституції України, ч. 5 ст. 3 КК України), а отже вимагають знання МГП.

Водночас, викрадення українських дітей росією відбуваються шляхом незаконної депортації (примусового переміщення за межі України), примусового переміщення (примусове переміщення у межах України, зокрема тимчасово окуповані території) та незаконного позбавлення волі. Такі дії рф є грубим порушенням МГП, зокрема норм: 129, 131, 132 звичаєвого МГП; ст.ст. 27, 49, 50 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни; ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Конвенції ООН про права дитини; ст. 2 (е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; ст. 438 «Воєнні злочини» та ст. 442 «Геноцид» КК України; ст. 238 Сімейного кодексу України. А також, міжнародні злочини: ст. 8 ч. 2 п. (а) (vii) воєнні злочини, ст. 6 (е) геноцид, ст. 7 ч. 1 (d) злочини проти людяності, передбачені Римським статутом МКС.

Загалом, дослідження злочинів російських окупантів проти українських дітей є актуальним в умовах триваючої агресії росії проти України, що говорить про важливе значення нових напрацювань у даному питанні. Але законодавчі акти України, потребують змін щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. Таким чином, певна правова невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора, повинна поставити перед наукою кримінального права та практикою його застосування важливе питання, щодо розмежування вказаних складів кримінальних правопорушень.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Варто зазначити, що специфіка дослідження, з урахуванням роботи з джерелами інформації, висновками міжнародних організацій та науковців, свідчать про те, що злочини проти дітей вчинялись/вчиняються на територіях, які перебували/перебувають під повним контролем/окупацією рф. Останнє, своєю чергою, зумовлює ряд певних складнощів, на яких варто наголосити. Аналіз наявних наукових досліджень та практичних напрацювань свідчить про певну правову невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора. Дослідження злочинів рф проти українських дітей, є новизною в історичній науці, а отже, наявними на сьогодні дослідженнями науковців недостатньо охоплено проблематику депортації та примусового переміщення українських дітей російськими окупантами.

Формулювання цілей статті (визначення завдань). Метою дослідження є формулювання теоретичних і практичних проблем пов'язаних з кримінально-правовим аналізом складів злочину: насильницька депортація та переміщення дітей, геноцид, воєнні злочини, порушення прав людини на окупованих територіях України. З метою вироблення пропозицій щодо удосконалення національного законодавства України. Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання: вивчити історико-документальні факти та доктринальні джерела дослідження зазначених злочинів; з'ясувати правову природу і передумови створення та застосування спеціального трибуналу; розкрити поняття термінів русифікація, геноцид, депортація, примусове переміщення населення; обґрунтувати співвідношення міжнародної та національної юрисдикції; напрацюванні науково обґрунтованих висновків проведеного дослідження та рекомендацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вперше, держава-агресор почала депортацію та примусове переміщення українських дітей за межі України, ще у 2015 році після анексії Криму. Тодішнім Уповноваженим президента рф з прав дитини були організовані так звані «потяги надії», громадяни росії приїздили до Криму і забирали під опіку чи усиновлення українських дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. В Криму почали з'являтися під керівництвом кремля Юнармія та посилена військова підготовка українських дітей, потім і в самопроголошених «Л/ДНР». Головною цілю, було навчити дітей чинити супротив проти рідної країни (Ye dva shliakhy povnennia ditei z Rosii v Ukrainu, yaki shche ne vykorystani – Aksana Filipishyna – Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny, 2023). Новою хвилею викрадення та депортації українських дітей з окупованих територій України, стало повномасштабне вторгнення держави-агресора. Україна не була до цього готова, та навіть не мала інформації про всіх дітей, які були у зоні ризику та могли бути депортовані.

27 лютого 2022 року Україна офіційно направила позов проти рф до Міжнародного суду ООН у Гаазі (Svoboda, 2022a), з вимогою притягнути до відповідальності росію за спотворення поняття геноциду з митою виправдання агресії. 14 квітня 2022 року в умовах триваючої агресії, Верховна Рада визнала рф державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом (Svoboda, 2022b). В свою чергу, Парламентська Асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) 27 квітня 2023 року ухвалила резолюцію, щодо обговорення питання про депортацію дітей з України. Через цю організацію вона визнає російську владу та її планомірну русифікацію елементами злочину геноциду (PARle ukhvalyla vosmu rezoliutsiiu shchodo Ukrainy z pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia, 2023). А 25 січня 2024 року ПАРЄ ухвалила резолюцію, в якій Асамблея засуджує дії рф, включаючи депортацію та примусове переміщення дітей, які порушують міжнародне право та права людини. Підкресливши нагальну потребу держав-членів підтримати безпечне повернення цих дітей, посилити заходи захисту внутрішньо переміщених дітей та забезпечити необхідну освіту і охорону здоров'я (Khomenko, 2025).

Отже, рф буквально змінюють дитині особистість, що зменшує шанси знайти таку дитину та повернути додому. Прикладом, є ситуація коли російський депутат С. Миронов удочерив десяти місячну Маргариту з Херсонщини, та змінив її персональні данні. Такі дії кваліфікуються за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. В інтерв'ю, правозахисниця Дар'я Касьянова розповіла за яким алгоритмом росія віддає українських дітей, зазначивши, що «Україна не має часу чекати поки міжнародні організації розроблять механізм повернення дітей. Можливо в майбутньому, саме наш механізм повернення депортованих дітей ляже в основу міжнародного механізму, як дієвий і перевірений на практиці» (Yevuch, 2023). Під час Ялтинської європейської стратегії (YES) уповноважений ВР з прав людини Дмитро Лубінець розповів, що Україна розробила

механізм повернення дітей, який містить декілька етапів. А саме: розробка механізму отримання списків дітей, верифікація та оновлення даних, документування фактів злочинів та виявлення нових обставин, психологічна реабілітація дітей після повернення, створення спеціального центру для реабілітації, відкриття гуманітарних коридорів (Ukrinform, 2023). Україна в свою чергу, об'єднує зусилля систем правосуддя, урядів, громадських організацій та всієї міжнародної спільноти, щоб використати кожну можливість, аби протидіяти порушенням міжнародного права та прискорити повернення дітей додому.

Спираючись на Спільну декларацію про створення Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, оприлюднену 2 лютого 2024 року (Global Affairs Canada, 2024a), а також на продуктивний діалог під час 3-го Пленарного засідання Міжнародної коаліції (Andriy Yermak Took Part in Plenary Session of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children – Official website of the President of Ukraine, 2024) зазначимо, важливість вирішення проблеми депортації та примусового переміщення українських дітей в умовах триваючого збройного конфлікту рф проти України є порушенням міжнародного права. А також наголошено, що рф повинна надати міжнародним організаціям повний доступ до даних про українських дітей та міжнародним місіям необмежений доступ до всіх українських дітей, які перебувають на її території (Global Affairs Canada, 2024b). Монреальське зобов'язання (Global Affairs Canada, 2024c), започатковане на Міністерській конференції Формули миру для України, стало важливим кроком у створенні практичних механізмів для повернення українських дітей, військовополонених та незаконно затриманих цивільних осіб (The Co-Chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children mark the first anniversary of its launch in Kyiv, 2025).

21 серпня 2023 року, в Києві відбулася міжнародна конференція «Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. Правосуддя, яке має відбутися», учасники конференції обговорили необхідність забезпечення відповідальності за злочин агресії проти України та створення відповідного Спеціального трибуналу. Заступник очільника Офісу Глави держави Андрій Смирнов констатував, що Україна здобула міжнародну підтримку стосовно створення трибуналу, але залишається невирішеним питання, за якою саме моделлю він працюватиме. На відміну від інших тяжких міжнародних злочинів, МКС стикається з об'єктивними труднощами у здійсненні юрисдикції щодо злочинів агресії (Rozghlianuly stvorennia spetsialnoho mizhnarodnoho trybunalu shchodo zlochyну ahresii proty Ukrainy, 2023). На початку лютого 2025 року провідні юридичні експерти Європейської Комісії, Європейської служби зовнішньої діяльності, Ради Європи, України та 37 держав заклали правові основи для створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. На зустрічі вдалось визначити юридичні засади майбутнього трибуналу, а також, розробити основні положення правового документа «Проекту статуту Шумана», який регулюватиме функціонування трибуналу (The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine*, 2025). Документи про створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, плануються бути підписані 9 травня 2025 року. Юрисдикція якого притягати до відповідальності тих, хто несе найбільшу відповідальність за цей основний міжнародний злочин, скоєний проти України (Svoboda, 2025).

Організація з безпеки та співробітництва в Європі зазначила, що пов'язані дії проти дітей в Україні є злочинами (Zvit pro porushennia ta nedotrymannia mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta prava prav liudyny, voienni zlochyны ta zlochyны proty liudianosti, poviazani z prymusovym peremishchenniam ta/abo deportatsiiei ukrainskykh ditei do rosiiskoi federatsii, 2023). Також, місія розглянула повідомлення про евакуацію та примусове переміщення українських дітей з боку російської окупаційної влади у світлі застосовних норм МГП. Та встановила, порушення МГП, серйозні порушення IV Женевської конвенції (Konventsiiia pro zachyst tsyvilnoho naselennia pid chas viyny (ukr/ros), 2023) та воєнні злочини. Зокрема, порушеннями згідно зі ст. 49 ЖК, ст. 50(2) ЖК, а також порушення статей 3, 8, 9, 10, 12, 14, 17, 20, 21, 24, 28, 29, 31 і 37 (b) Конвенції ООН про права дитини (Konventsiiia pro prava dytyny, 2023). За висновком місії, дії рф відносно примусового переміщення та депортації дітей може розслідуватися як злочин геноциду, воєнний злочин, злочин проти людяності «депортація або примусове переміщення населення». І. Заворотко зазначає, що загалом існує шість серйозних злочинів проти дітей під час збройних конфліктів. Які встановлені резолюцією Ради Безпеки ООН 1261 1999 року (Rezoliutsiia 1261, 1999), а саме: вербування або використання дітей-солдатів; вбивство або каліцтво; зґвалтування та інші форми сексуального насильства; напади на школи та лікарні; викрадення; відмова у гуманітарному доступі. Автор зазначає, що в даний час злочини проти дітей кваліфікуються як воєнні злочини, на національному рівні за ст. 438 КК України порушення законів і звичаїв війни (Zavorotko, 2022).

На конференції в Монреалі щодо четвертого пункту української Формули миру «Звільнення полонених і депортованих осіб», О. Стефанішина наголосила на необхідності повної ідентифікації та повернення українських дітей, які були депортовані або примусово переміщені росією. Та презентувала політику України щодо верифікації депортованих і примусово переміщених дітей (Ukrinform,

2024). Вивчаючи та аналізуючи злочини РФ, ми з впевненістю можемо стверджувати, що діти опинилися беззахисними перед руйнівною силою російської агресії. У ході збройного конфлікту вони зазнають фізичного, сексуального та емоційного насильства. Дії РФ впливають на їхнє правове, гуманітарне, соціальне та економічне становище. При цьому підриваючи основи дитячого життя, знищуючи їх будинки а також руйнуючи суспільство в якому вони живуть. Нав'язування українським дітям громадянство РФ без збереження громадянства України, свідчить про те що це свідомий акт Росії вчинити злочин геноциду у формі насильницької передачі неповнолітніх у російську національну групу. А також, масштаби та систематичність відповідних діянь свідчать про наявність ознак злочину проти людяності (дискримінаційного переслідування) ((Ne)povernennia ditei: Ukraina pered naibilshym vyklykom z chasiv nezalezhnosti, 2024, p. 6–7). М.І. Іліка зазначила, що варто зазирнути в історію розвитку МКС та проаналізувати особливості створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів. На думку автора, міжнародний кримінальний трибунал є достатньо ефективним правовим засобом реалізації МГП стосовно припинення його порушень. Тож, тільки створення міжнародного трибуналу на основі угоди України та ООН з ухваленням відповідної резолюції Генасамблеї організації, міг би подолати особистий імунітет чинного президента, прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Росії (Illika, 2024).

Якщо дослідити національне право України, ми можемо вказати на те, що дії держави агресора проти українських дітей кваліфікуються за ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» (Pro okhoronu dytynstva, 2025) та ст. 438 КК України (Kryminalnyi kodeks Ukrainy, 2025), кваліфікуючою ознакою злочину є вербування і використання дітей; викрадення дітей ст.ст. 438, 442 зазначеного закону та ст. 238 Сімейного кодексу України (Simeinyi kodeks Ukrainy, 2024). Але, міжнародні документи, розкривають більш ширший перелік зазначених у дослідженні злочинів, зокрема:

– *вербування і використання дітей прямо забороняється* – норма 136 звичаєвого МГП (Zvychaieve mizhnarodne humanitarne pravo. Normy, b. d.); спільна ст. 3 Женевських конвенцій 1949 року; ст. 77 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; а також, ст. 38 Конвенції про права дитини (Konventsiiia pro prava dytyny, 2023);

– *викрадення дітей* – грубі порушення норми 129, 131, 132 звичаєвого МГП; статті 27, 49, 50 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023); ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р.; Конвенції ООН про права дитини; ст. II (е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Genocide Convention in Ukrainian -- Prevent Genocide international, 1948), «насильницьку передачу дітей з однієї людської групи в іншу» можна класифікувати, як знищення ідентичності майбутнього покоління та русифікації українських дітей. А також міжнародні злочини: ст. 8 ч. 2 п. а (vii, viii), грубі порушення Женевських Конвенцій, відносно воєнних злочинів, незаконної депортації або переміщення чи незаконного позбавлення волі (Rymnyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024); геноцид ст. 6 (е) «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи»; злочин проти людяності ст. 7 ч.1 (d) «депортація або насильницьке переміщення населення» та злочин проти людяності у вигляді переслідування, що підпадає під юрисдикцію МКС відповідно до статей 7 (1) (h) і 7 (2) (g) Римського статуту.

– *вбивства та каліцтва дітей* – основою для правової кваліфікації вбивство як злочин проти людяності передбачений Римським статутом є ст. 7 (1) (а) вбивство та ст. 8 (2) (а) (і) умисне вбивство, ст. 6 (а) (b) вбивства, завдання серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу;

– *напади на школи та лікарні* – злочин, за ознаками якого можна відокремити події обстрілів, є злочин за ст. 8 (2) (b) (ix) зазначеного закону щодо умисного спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, історичні пам'ятки, госпіталі та місця зосередження хворих та поранених;

– *відмова у доступі до гуманітарної допомоги* – грубі порушення норми МГП: зокрема норма 55 звичаєвого МГП; статті 55, 60, 61, 62 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023); ст.ст. 14, 69, 70, 71 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; Конвенції ООН про права дитини; Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; та міжнародні злочини передбачені Римським статутом МКС, зокрема воєнні злочини ст. 8 (b) (xxv) «умисне використання діянь, які піддають цивільне населення голоду як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій», геноцид ст. 6 (c) «умисне створення таких життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення», а також, злочини проти людяності ст. 7 (1) (b) (k) «винищення, інші нелюдські діяння»;

– зґвалтування та інші форми сексуального насильства – міжнародні злочини за Римським статутотом: воєнні злочини ст. 8 (b) (xxii) «зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства, що є серйозними порушеннями Женевських конвенцій 1949 року» та ст. 8 (a) (iii) «умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю»; геноцид ст. 6 (b) «спричинення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу» та (d) «заходи, розраховані на запобігання дітонародження»; злочини проти людяності ст. 7 (1) (g) «зґвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-які інші види сексуального насильства» та ст. 7 (1) (k) інші нелюдські діяння (Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, 2024).

Згідно зі ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, до серйозних порушень відносить, зокрема, умисне вбивство, тортури, нелегальну депортацію чи переведення (переміщення) особи, яка перебуває під захистом (Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny (ukr/ros), 2023, ст. 147). Додатковий протокол № 1 до Женевських Конвенцій в п. 4 (a) ст. 85 серйозним порушенням визначає переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі на порушення, коли вони вчиняються умисно і в порушення Конвенції і Додаткового протоколу. При цьому Додатковий протокол № 1 у п. 5 ст. 85 окремо наголошує, що серйозні порушення цих документів розглядається, як воєнні злочини (Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii, 2005, ст. 85).

Слід зауважити, що злочин геноциду, який проявляється у діях щодо примусового переміщення українських дітей з однієї групи в іншу групу, має свої унікальні особливості: певну особливність в історичному плані та недостатньо досліджений у прецедентному праві МКС та міжнародних трибуналах. А отже, дії рф в Україні можуть стати першим прецедентом у світі, коли примусове переміщення дітей будуть кваліфіковані як геноцид. Одним із головних чинників, які заважають здатності державної влади України розслідувати та переслідувати злочин геноциду, який вчиняється в контексті повномасштабної війни рф проти України, є фактичне скоєння цього діяння найвищим політичним керівництвом рф та вчинення цього злочину на окупованих рф територіях (Komarovskiy, 2023, с. 15–16). Аналіз ст. 442 КК України, хоча і містить склад злочину і передбачає відповідальність за злочин геноциду, зокрема насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу, але ухвалення вироку українським судом не зможе вплинути на дії вищого керівництва рф та змусити їх припинити ці дії в Україні.

Кабінетом Міністрів України до парламенту, було представлено Проект Закону про внесення змін до КК України та Кримінального процесуального кодексу України від 15 квітня 2022 року, відповідно до якого ст. 438 КК України запропоновано назвати «Воєнні злочини проти особи» та виокремлено розширений перелік дій, що охоплюються складами таких злочинів (Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, 2022), даний документ знаходиться без руху з моменту його реєстрації.

А. Смирнов вважає, що постала необхідність розвинути структуру міжнародного кримінального правосуддя, тож Спеціальний міжнародний трибунал має стати дієвим та справедливим способом покарання росії за скоєння злочину агресії проти України, на думку автора, одним із варіантів є створення «інтернаціоналізованого суду», який передбачає залучення міжнародних прокурорів, слідчих та міжнародних судів (Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal maie staty diievym sposobom pokarannia Rosii za ahresiiu proty Ukrainy – Andrii Smyrnov – Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy, 2023).

Виходячи з наведеного, ми хотіли б пояснити, чому «русифікація» і «геноцид», на наш погляд, мають принципово різні значення, але в наших дослідженнях мають взаємозв'язок. Русифікація означає примусовий перехід на російську мову та асиміляцію українського народу з російськими звичаями і культурою, а геноцид – масові катування, вбивства, викрадення та депортація українців. Саме ці злочини, зараз вчиняються проти українських дітей! А отже, дії рф щодо дітей, спрямовані на знищення української національної ідентичності і зачіпають їхню честь та гідність. Дітей силоміць викрадають, знущаються та змушують вчити мову та історію ворога – проти їх волі. Ці дії агресора системно порушують права людини, зокрема, на волю, честь і гідність, а постраждалими виступають українські діти.

Терміни «депортація» та «примусового переміщення» населення, не є одним і тим же і їх необхідно розрізнити. Депортація – це насильницьке, із застосуванням зброї, погроз, шантажу переміщення цивільних осіб або інших осіб, які захищені МГП, із місця їхнього проживання на територію держави-окупанта чи іншої держави. Натомість вимушене переміщення має місце, коли ці люди змушені переїхати зі свого місця проживання на іншу територію в межах держави, громадянами якої вони є (Pavliuk & Lysenko, b. d.). Тож, схожі між собою поняття «депортація» та «примусове переміщення», мають лише різницю в тому, чи перетинається державний кордон. Тобто, є діти, які були

викрадені та поза своєї волі вивезені до росії, але є ще внутрішньо переміщені особи, які теж не за власним бажанням були вимушені покинути свої домівки й переїхати до інших регіонів України або за кордон. На жаль, на сьогодні в КК України відсутня стаття, яка б описувала склад злочину незаконної депортації або переміщення, ст. 442 КК України хоча і містить склад злочину та передбачає відповідальність, але ухвалення вироку українським судом не зможе вплинути на вище керівництво рф. Отже необхідно імплементувати в національне законодавство, склади злочинів, які містяться в міжнародних документів та описують склади злочинів, такі як, незаконна депортація та примусове переміщення населення. Прикладом, є ст. 6 (е) «насильницька передача дітей цієї груп до іншої групи» як геноцид Римський статут.

Однією із головних цілей міжнародної політики, стало притягнути вище керівництво рф до відповідальності, але росія може ветоувати резолюцію в Раді Безпеки ООН, при цьому МКС не має юрисдикції судити за злочин агресії. Також, після вторгнення в Крим, росія відкликала свій підпис з Римського статуту, чим підштовхнула до нових пошуків досягти правосуддя. В контексті агресивної війни рф проти України важливо відмітити, що Нюрнберзький та Токійський трибунали були єдиними, юрисдикція яких охоплювала поряд з воєнними злочинами та злочинами проти людяності, а також і злочини проти миру (Spetsialnyi mizhnarodnyi trybunal shchodo zlochynu ahresii RF proty Ukrainy nemaie analohiv v istorii abo chym vin vidrizniaietsia vid usikh poperednikh | Hromadskyi Prostir, 2023). Однак зазначені трибунали були створені державами, які здійснювали верховну владу щодо Німеччини та Японії відповідно до актів про капітуляцію, а отже така модель трибуналу щодо злочину агресії рф проти України є неможливою. Міжнародні трибунали щодо Югославії та Руанди, відіграли роль у створенні системи міжнародного кримінального правосуддя, напрацювавши значну частину судової практики щодо геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та індивідуальної відповідальності командирів та начальників. Однак, створення трибуналу щодо агресії в Україні шляхом обов'язкової резолюції Ради безпеки ООН неможливе, через ймовірне ветоування резолюції в Раді Безпеки ООН рф, як постійним її членом. А також, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати у судах Камбоджі, Спеціальні судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косова, також не можуть бути автоматично використанні щодо агресії проти України. Але, якщо дослідити кожний із зазначених моделей створення трибуналу, можна віднайти певні рішення щодо правової основи для створення трибуналу щодо злочину рф проти України. На нашу думку, на сьогоднішній день, для України важливо не тільки створити дієвий трибунал, але і юридично затвердити. Якщо, Україна матиме заснований трибунал з затвердженням статутом, списком суддів та держав-засновниць, росія не зможе тиснути на країни які його підтримують.

Прийняття резолюції щодо українських дітей, які були депортовані та незаконно переміщеними рф, є важливим кроком на шляху покарання та настання відповідальності за скоєні злочини агресором. Підводячи підсумок та проаналізувавши законопроект №7290, зазначаємо, що такі зміни у законодавстві завузькі, дещо абстрактні та не дадуть змоги притягнути рф до відповідальності у означеній сфері належним чином. Треба застосувати більш ширший перелік дій, що охоплюється складом таких злочинів, зокрема: викрадення дітей, навмисні вбивства, зґвалтування та інші види сексуального насильства, а також депортацію, русифікацію, а саме головне, механізм повернення та належну юридичну санкцію.

Висновки. Головні завдання, розв'язання яких присвячене дане дослідження, полягає у здійсненні комплексного аналізу теоретичних проблем, пов'язаних із кримінально-правовим визначенням злочинів рф проти українських дітей за КК України та МГП.

1. Вивчення історичного досвіду зазначених моделей трибуналу, дозволило зробити висновки та віднайти певні рішення правової основи створення трибуналу щодо злочину рф проти України. Та переконатися, що на сьогоднішній день є важливим не тільки створити дієвий механізм Спеціального трибуналу, але і юридично його затвердити.

2. Проведений аналіз джерел, зокрема звітів ООН, МКС, ПАРЕ та доктринальних джерел вітчизняних та зарубіжних учених, документує певну увагу до питань кваліфікації злочинів депортації та примусового переміщення українських дітей росією, злочинів проти людяності та порушення прав людини на підконтрольних росією територій.

3. Зазначені порушення КК України, Міжнародного гуманітарного права, прав людини та національної ідентичності.

4. Визначено, оскільки КК України немає окремої статті яка б описувала депортацію та примусове переміщення населення, цей злочин можна кваліфікувати як геноцид за п. е ст.6 Римського статуту МКС «насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи».

Певна правова невизначеність норм кримінального законодавства за викрадення дітей представниками держави-агресора, повинна поставити перед наукою кримінального права та практикою його застосування важливе питання, щодо розмежування вказаних складів кримінальних

правопорушень, з урахуванням чітких критеріїв, які дадуть змогу зробити правильний за своєю правовою природою висновок про те, яке ж саме кримінальне правопорушення вчинене.

Водночас, проблемам міжнародно-правової відповідальності за вчинення злочину російськими окупантами проти волі, честі і гідності українських дітей мають бути присвячені подальші наукові дослідження і авторські розвідки.

Choporova O. The crimes of the Russian occupiers against the will the honour and the dignity of the Ukrainian children

The article deals with theoretical and practical issues related to the criminal law analysis of crimes committed by the Russian Federation against Ukrainian children, issues of international humanitarian law, human rights and protection of national identity. The methodological basis of the study is the induction method, the implementation of which makes it possible to draw a general conclusion based on the analysis of individual facts. Among the general scientific methods used were, first of all, analysis, induction, and classification. In the course of the study, the author used the formal legal method of scientific research and the study of legal practice. The specificity of the subject matter of the study has led to a combination of certain methodological approaches and principles characteristic of international law, criminal law and constitutional law. In general, the results of the study indicate that it is relevant to study the objective manifestations of the crimes of the Russian occupiers against Ukrainian children in the Criminal Code of Ukraine, taking into account the problems of today and further resolving the issue of responsibility for the crimes committed. The conclusions show that in the context of the ongoing aggression of the Russian Federation against Ukraine, the occupation and hostilities have led to violations of children's rights and freedoms. The qualifying features of such crimes are the forced transfer of children from one group to another, crimes against humanity and human rights violations in the occupied territories controlled by Russia. We will focus on the mechanisms for the return of deported Ukrainian children, the creation of a Special Tribunal for the crime of aggression against Ukraine, and the analysis of international documents. Qualification of these crimes under national law and international humanitarian law. This determines the relevance of the study underway.

Key words: abduction of children, deportation, assimilation, genocide.

Література:

1. Кримінальне право. (2016). 403 Forbidden. https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_2.html
2. Конвенція про права дитини, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Про освіту, Закон України № 2145-VIII (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос), Конвенція Організація Об'єднаних Націй (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
6. Про охорону дитинства, Закон України № 2402-III (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
7. Кримінальний кодекс України, Кодекс України № 2341-III (2025) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Гришук, В., Блажівська, О., Плахтій, І., & Саліхов, В. (2022, 14 березня). *ВРП закликає міжнародну спільноту застосувати дієві механізми протидії світовій загрозі та захистити Україну | Вища рада правосуддя*. Новини | Вища рада правосуддя. <https://hcj.gov.ua/news/vrp-zaklykaye-mizhnarodnu-spilnotu-zastosuvaty-diyevi-mehanizmy-protidyiy-svitoviy-zagrozi-ta>
9. *The Avalon Project : Charter of the International Military Tribunal*. (1945, 8 серпня). Avalon Project – Documents in Law, History and Diplomacy. <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
10. Римський статут міжнародного кримінального суду, Статут Міжнародних судів (2024). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
11. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, Конвенція Організація Об'єднаних Націй (1954). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

12. Note by the Secretary-General. (2023). Independent international commission of inquiry on Ukraine. (UN Report A/78/540). General Assembly. p. 18. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A-78-540-AEV.pdf>
13. Ukraine et Pays-Bas c. Russie, la Grande Chambre de la Cour européenne des droits, 25 січня 2025, requêtes n o 8019/16, 43800/14 et 28525/20. <https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#%7B»itemid»:«003-7550170-10372787»}%7D>
14. Géorgie c. Russie (II), la Cour européenne des droits, 21 січня 2021, requête n o 38263/08. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B»itemid»:«003-6913075-9285194»}%7D>
15. *Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2023 року | Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні.* (б. д.). Home | UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. <https://ukraine.ohchr.org/uk/36-periodic-report-UA>
16. *Росія вчинила вже понад 123 тисячі воєнних злочинів проти України.* (2024, 12 січня). АрміяInform – Інформаційне агентство АрміяInform. <https://armyinform.com.ua/2024/01/12/rosiya-vchynyla-vzhe-ponad-123-tysyachi-voyennyh-zlochyniv-proti-ukrayiny-2/>
17. *Діти війни.* (б. д.). Діти війни. <https://childrenofwar.gov.ua/>
18. Левицька, К. (2024, 14 вересня). *Росіяни залучають дітей в окупації до парамілітарних організацій, – Костін.* РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/rosiyani-zaluchayut-ditey-okupatsiyi-paramilitarnih-1726319115.html>
19. Крушинський, С. А. (2023). Незаконна депортація та переміщення населення як різновид воєнних злочинів. *Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*, 2023. 214 с., 55.
20. Марін, О. К. (2023). Кримінально-правова кваліфікація викрадення дітей представниками держави-агресора. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ*, 154–158.
21. Антонюк, Н. (2023). Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*, (5). 30–38.
22. Шкурат, І. О. (2023). Кваліфікація незаконного переміщення, депортації цивільного населення та дітей на тимчасово окупованій території України. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.).–Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 603–606.
23. Островська, Б. В. (2023). Діти війни: незаконна депортація, насильницьке переміщення та репатріація. *Нове українське право*, (2), 60-72.
24. Hantiuk, P. (2023, 24 березня). *What Russia is trying to accomplish with the alleged forced deportations of Ukrainian children | CBC Radio.* CBC. <https://www.cbc.ca/radio/day6/russia-deportation-matviichuk-raymond-1.6790228>
25. Шуміло, І. А. (2018). Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. *Київ: ФОП Голембовська ОО*, 168.
26. *Є два шляхи повернення дітей з Росії в Україну, які ще не використані – Аксана Філіпішина – Українська Гельсінська спілка з прав людини.* (2023, 16 серпня). Українська Гельсінська спілка з прав людини. <https://www.helsinki.org.ua/articles/ye-dva-shliakhy-povernennia-ditey-z-rosii-v-ukrainu-iaki-shche-ne-vykorystani-aksana-filipishyna/>
27. Свобода, Р. (2022а, 27 лютого). *Зеленський: Україна направила позов проти Росії в Гаагу.* Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-rf-gaaga/31726210.html>
28. Свобода, Р. (2022b, 14 квітня). *Росію визнали державою-терористом – Рада.* Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-derzhava-teroryst-rada/31803815.html>
29. *ПАРЄ ухвалила восьму резолюцію щодо України з початку повномасштабного вторгнення.* (2023, 28 квітня). Офіційний портал Верховної Ради України. <https://www.rada.gov.ua/print/235796.html>
30. Khomenko, O. (2024, 24 січня). *Situation of the children of Ukraine* (Doc. 15901). Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development 2024 – First part-session Illegal deportation and displacement as a form of war crimes. <https://pace.coe.int/en/files/33322>
31. Євич, А. (2023, 12 грудня). *Правозахисниця, яка повертає вкрадених Росією дітей: Ми переоцінили можливості міжнародних організацій.* ГЛАВКОМ. https://glavcom.ua/longreads/pravozakhisnitsja-jaka-povertaje-vkradenikh-rosijeju-ditej-mi-pereotsinili-mozhливosti-mizhnarodnikh-orhanizatsij-973860.html#google_vignette
32. Ukrinform. (2023, 10 вересня). *Україна розробила механізм повернення дітей, який передбачає кілька етапів – Лубінець.* Укрінформ – актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3759616-ukraine-rozrobila-mehanizm-povernenna-ditej-akij-peredbachae-kilka-etapiv-lubinec.html>

33. Global Affairs Canada. (2024a, 2 лютого). *Joint Declaration on the creation of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children*. Canada.ca. <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/02/joint-declaration-on-the-creation-of-the-international-coalition-for-the-return-of-ukrainian-children.html>
34. Andriy Yermak Took Part in Plenary Session of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children – Official website of the President of Ukraine. (2024, 2 жовтня). Official website of the President of Ukraine. <https://www.president.gov.ua/en/news/andriy-yermak-uzuyav-uchast-u-plenarnomu-zasidanni-mizhnarodn-93629>
35. Global Affairs Canada. (2024b, 2 жовтня). *Joint Statement by co-chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children*. Canada.ca. <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/10/joint-statement-by-co-chairs-of-the-international-coalition-for-the-return-of-ukrainian-children.html>
36. Global Affairs Canada. (2024c, 1 листопада). *Joint communiqué on the Human Dimension of Ukraine's Peace Formula*. Canada.ca. <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2024/11/joint-statement-on-the-human-dimension.html>
37. *The Co-Chairs of the International Coalition for the Return of Ukrainian Children mark the first anniversary of its launch in Kyiv*. (2025, 2 лютого). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. AllNews. <https://mfa.gov.ua/en/news/co-chairs-international-coalition-return-ukrainian-children-mark-first-anniversary-its-launch-kyiv>
38. Розглянули створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України. (2023, 22 серпня). Антикорупційний штаб. <https://shtab.net/news/view/rozglyanuli-stvorenniya-specialnogo-mizhnarodnogo-t/>
39. *The Commission and High Representative Kaja Kallas welcome a major step towards holding Russia accountable for its war of aggression against Ukraine**. (2025, 4 лютого). European Commission – European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_398
40. Свобода, Р. (2025, 6 травня). *Україна, Рада Європи та десятки міністрів підпишуть 9 травня у Львові документи про створення спецтрибуналу щодо агресії РФ*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-rada-evropy-ministry-trybunal-shchodo-agresiji-rf/33406144.html>
41. *Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації*. (2023, 4 травня). Organization for Security and Co-operation in Europe | OSCE. <https://www.osce.org/uk/odihr/546560>
42. *Резолюція 1261 (1999) – Канцелярія Спеціального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах*. (1999, 24 серпня). Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict – Children and Armed Conflict. <https://childrenandarmedconflict.un.org/ru/document/resolution-1261-1999/>
43. Заворотько, І. (2022, 17 червня). *Які воєнні злочини вчиняє росія проти дітей України та як їх кваліфікує міжнародне право?* Вища школа адвокатури НААУ. <https://www.hsa.org.ua/blog/yaki-voyenni-zlochynu-vchynuyaye-rosiya-proti-ditej-ukrayiny-ta-yak-yih-kvalifikuye-mizhnarodne-pravo>
44. Ukrinform. (2024, 31 жовтня). *Україна наполягає на повній ідентифікації депортованих і примусово переміщених дітей – Стефанішина*. Укрінформ – актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3922194-ukraina-napolagaє-na-povnij-identifikacii-deportovanih-i-primusovo-peremisenih-ditej-stefanisina.html>
45. (Не)повернення дітей: Україна перед найбільшим викликом з часів незалежності. (2024, 12 вересня). Аналітичний портал Регіонального центру прав людини. <https://krymbezpravil.org.ua/materialy/ne-povernennia-ditej-ukraina-pered-naybilshym-vyklykom-z-chasiv-nezalezhnosti/>
46. Іліка, М. (2024, 22 березня). *Створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: проблеми та перспективи*. Юридичний факультет ЧНУ ім. Юрія Федьковича. <https://law.chnu.edu.ua/stvorennia-spetsialnoho-trybunalu-shchodo-zlochynu-ahresii-proti-ukrainy/>
47. *Genocide Convention in Ukrainian -- Prevent Genocide International*. (1948, 9 грудня). Prevent Genocide International. <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>
48. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос), Протокол Організація Об'єднаних Націй (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
49. Комаровський, М. (2023). *Насильницька передача дітей з України до Росії: Геноцид*. (Подання до офісу прокурора Міжнародного кримінального суду). ТОВ «Видавництво «Право людини»». <https://t4pua.org/2141>
50. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, Проект Закону № 7290 (2022) (Україна). <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/pubFile/1271913>

51. Спеціальний міжнародний трибунал має стати дієвим способом покарання Росії за агресію проти України – Андрій Смирнов – Офіційне інтернет-представництво Президента України. (2023, 18 липня). Офіційне інтернет-представництво Президента України.
52. Павлюк, А., & Лисенко, М. (б. д.). *Депортація та переміщення _мгл_jt_мцп.pdf*. Google Docs. https://drive.google.com/file/d/1mLf_Xo64c4PEcHfk9mkthn8IYA2Nn-LI/view
53. Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України немає аналогів в історії або чим він відрізняється від усіх попередніх | Громадський Простір. (2023, 31 серпня). Громадський Простір | Усе для третього сектору в одному порталі. <https://www.prostir.ua/?library=spetsialnyj-mizhnarodnyj-trybunal-schodo-zlochynu-ahresiji-rf-proty-ukrajiny-nemaje-analohiv-v-istoriji-abo-chym-vin-vidriznyajetsya-vid-usih-poperednih>
54. Сімейний кодекс України, Кодекс України № 2947-III (2024) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
55. *Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми*. (б. д.). ICRC | International Committee of the Red Cross. https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henck-aerts.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025

Стаття рекомендована до друку 19.05.2025